

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ АДАПТАЦІЇ
ДО СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ
МОЖЛИВОСТЯМИ ЗАСОБАМИ АДАПТИВНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ**

У статті розглядаються особливості адаптації осіб з обмеженими особливостями та інвалідів у соціокультурний простір за допомогою засобів адаптивної фізичної культури.

Disabled persons' adaptation peculiarities in social cultural space with the help of adaptive physical culture means are considered in the article.

Національна доктрина розвитку освіти України, що стала предметом обговорення на останньому з'їзді вчителів, визначила освіту не тільки як "стратегічну основу розвитку особистості, суспільства, нації і держави, запоруку майбутнього, найбільш масштабну і людиноемну сферу суспільства, його політичної, соціально-економічної, культурної і наукової організації", але й назвала її засобом відтворення й нарощування інтелектуального, духовного та фізичного потенціалу народу, виховання патріота і громадянина, дієвим чинником модернізації суспільства, зміцнення авторитету держави на міжнародній арені [5].

Сучасні науковці акцентують увагу на тому, що адаптивна фізична культура в цілому покликана, за допомогою раціонально організованої рухової активності як природного стимулу життєдіяльності та використовуючи збережені функції та природні ресурси, максимально реалізувати можливості організму для повноцінного життя, прояву творчості та соціальної активності.

Метою нашого дослідження є аналіз статистичних відомостей щодо кількості інвалідів, вивчення характеристик суб'єкта педагогічного впливу майбутнього фахівця з адаптивного фізичного виховання, виділення найбільш типових рухових розладів, характерних для всіх нозологічних груп інвалідів.

Завдання роботи полягає в аналізі наукових підходів, виявленні провідних тенденцій досліджуваного феномену, узагальненні суттєвих ознак та умов їх прояву.

Теза про те, що про цивілізованість суспільства, рівень його культури судять за його ставленням до інвалідів і осіб з обмеженими можливостями, далеко не завжди приймається членами цього суспільства. Н.Н.Чесноков пропонує розглядати соціальну політику як цілеспрямовану інституціональну організацію соціальної взаємодії людей, яка спрямована на вирішення соціально значимих проблем, пов'язаних із забезпеченням підтримки найменш захищених верств населення, їхньої інтегрованості в суспільні відносини, з поширенням у систему соціальних відносин, з поширенням і освоєнням соціально прийнятних форм поведінки й діяльності, а також зразків, норм і цінностей, значимих для даного співтовариства людей [7].

Цвок І. вважає, що соціальна політика суспільства стосовно тих своїх членів, які мають стійкі відхилення в стані здоров'я, порушення у фізичній, психічній або сенсорній сферах і, природно, відрізняються від загальноприйнятих норм, може приймати й реально приймає різні форми, обумовлені економічними, політичними, ідеологічними й іншими факторами, цінностями культури даного суспільства [6].

Завдання соціальної політики мають, на думку Н.Н.Чеснокова, такі аспекти: внутрішньоінституціональний, який вказує на відповідну організацію інституціональних структур, що забезпечують розробку й здійснення соціальної політики (органи керування, установи й організації, дослідницькі інститути, вищі навчальні заклади); соціально-функціональний, який вказує на регулювання зв'язків інституціональних структур галузі із соціальними групами; загально соціальний, який пов'язаний з вирішенням проблем загальної соціалізації й інкультурації відповідних груп населення (у тому числі, й осіб з обмеженими можливостями) [7].

Основними групами механізмів, що забезпечують реалізацію соціальної політики в цілому в її окремих напрямках, як вважає Н.Н.Чесноков, є такі: інституціонально-організаційні, що включають: державні структури, призначені для розробки стратегії соціальної політики (міністерства, відомства та ін.), виконавчі інститути для реалізації стратегічних і тактичних цілей соціокультурної політики на державному рівні; правові, пов'язані з питаннями легітимізації соціальної політики: закріплення прав і обов'язків суб'єктів і інститутів політики, визначення предмета правових відносин між ними, границь і характеру відповідної діяльності, визначення відповідальності за невиконання норм; економічні, пов'язані з: визначенням джерел фінансування, розподілом ресурсів відповідно до пріоритетів у галузі соціальної політики на кожному конкретному етапі розвитку суспільства [7].

Широке розповсюдження має підхід до осіб з обмеженими можливостями, що визначають терміном “інвалідизм” (В.М.Астапов, О.І.Лебединський, Б.Ю.Шапиро, 1995; Т.І.Губарева, 2000; С.П.Євсєєв, 2002).

С.П.Євсєєв вказує, що цей підхід базується на трьох основних положеннях: людство розділене на здорових людей і людей з обмеженими можливостями й інвалідів; обмежені можливості й інвалідність оцінюються як істотний недолік людей, що робить їх менш здатними людьми порівняно зі здоровими співгромадянами; здорові люди повинні контролювати ресурси й життя людей з обмеженими можливостями й інвалідів, а суспільство – прагнути виправити недоліки цих людей, щоб вони могли відповідати статичним і консервативним поданням про соціальну норму [4].

У сфері освіти аксіологічна концепція “інвалідизма” припускає навчання дітей з відхиленнями в розвитку в ізоляції від тих, хто не має таких відхилень і обмежень. Проявом такого підходу можуть служити сегрегативні школи й окремі класи в масових школах для дітей з тими або іншими відхиленнями від соціальних норм, які з'явилися на рубежі ХІХ-ХХ століть. Така установка на навчання й виховання дітей з розумовими й фізичними обмеженнями у спеціалізованих (корекційних) установах відриває дитину від родини й суспільства, негативно позначається на формуванні контактів дітей з батьками, призводить до руйнування внутрішньосімейних стосунків, порушує формування соціально-побутової орієнтації, соціального досвіду й правильної поведінки дитини у різних життєвих ситуаціях.

Отже, “інвалідизм” як аксіологічна концепція ставлення суспільства до осіб з обмеженими можливостями й інвалідів фактично означає соціальний утиск і дискримінацію цієї категорії населення. Це проявляється у різних сферах громадського життя – законодавстві, працевлаштуванні, суспільному транспорті, освіті, фізичній культурі й спорті.

С.П.Євсєєв, І.Цвук зазначають, що в спортивній діяльності, яка є “лакмусовим папірцем” щодо перевірки реального ставлення суспільства до інвалідів і осіб з обмеженими можливостями, дотепер зберігається ситуація утиску цієї категорії населення [3].

За Т.І.Губаревою концепція “інвалідизма” часто виражається в так званих “моделях інвалідності” [2]. Одна з них – “модель пасивного забезпечення” акцентує увагу на тім, чого не можуть інваліди. З таким сприйняттям цих людей пов'язана й традиційна реакція на них – жалість, співчуття, прагнення допомогти: забезпечити фінансову допомогу, догляд за ними. “Адміністративна” модель орієнтована, насамперед, на створення й допомогу в спеціалізованих установах. “Слабкість” цього підходу проявляється в тому, що вся ініціатива йде від працівників цих установ: соціальних педагогів, лікарів, представників служб соціальної допомоги, які й приймають за інвалідів і осіб з обмеженими можливостями ті або інші рішення. Такі ж “болючі точки” присутні й у “медичній моделі”, коли на перше місце ставиться лікування, а всі люди з обмеженими можливостями розглядаються як “хворі”.

Іншим варіантом “інвалідизма” є аксіологічна концепція “соціальної корисності” осіб з обмеженими можливостями й інвалідів, що сформувалася на рубежі ХІХ-ХХ століть. Відповідно до цієї концепції, особи з обмеженими можливостями, що володіють помірковано вираженими дефектами, що не заважають виконанню хоча б елементарної соціально корисної діяльності, розглядалися не тільки як джерело дешевої робочої сили, але

й як частина суспільства, здатна матеріально забезпечити своє існування, перестаючи тим самим бути тягарем для суспільства. Відповідно до цього основними завданнями спеціальних освітніх структур для зазначених осіб (спецшкіл, будинків-інтернатів, дитячих будинків для дітей з відставанням у розвитку) вважається створення особливих педагогічних умов і застосування спеціальних методів, щоб виростити дітей з відхиленнями від норми корисними членами суспільства, а також забезпечити більше сприятливі умови їхнього розвитку.

У дослідженні Н.М.Назарової підкреслюється, що дана аксіологічна концепція в нашій країні дотепер майже не зазнала змін у суспільно педагогічній свідомості, оскільки вона була цілком відповідної ідеології виховання в колишньому радянському суспільстві – формуванню всебічно розвинених корисних членів суспільства. Пріоритет інтересів суспільства над інтересами особистості, підпорядкованість інтересів особистості інтересам суспільства повністю відповідали концепції “соціальної корисності” людей з обмеженими можливостями й інвалідів. У сфері фізичної культури періоду соціалізму також чітко проявляється пріоритет інтересів держави над потребами кожної конкретної людини. Це виражалось в тім, що програмно-нормативною основою фізичного виховання підростаючого покоління виступав відомий комплекс “Готовий до праці й оборони” (Л.П.Матвеев, 1991). Отже, державі (суспільству) насамперед були необхідні фізично підготовлені до трудової й військової діяльності люди. Особи ж з обмеженими можливостями й інваліди виявилися на периферії уваги фахівців фізичної культури. На підтвердження цієї тези приведемо багаторазово відзначений С.П.Євсєєвим (1996-2003) факт відсутності до 1997 року освітніх професійних програм (навчальних планів) для підготовки фахівців у галузі фізичної культури й спорту для роботи з інвалідами й особами з обмеженими можливостями, незважаючи на присутність у штатних розкладах спеціальних (корекційних) освітніх установах восьми видів ставок для таких фахівців.

У другій половині ХХ століття одержала розвиток аксіологічна концепція ставлення суспільства до інвалідів і осіб з обмеженими можливостями, що одержала назву – особистісно орієнтована гуманістична концепція. Як зазначають В.М.Астапов, О.И. Лебедев, Б.Ю. Шапиро, у світовій суспільній свідомості усе більше помітним стає повернення від культури корисності до культури достоїнства, формування названої концепції, що базується на ідеях соціальної інтеграції інвалідів у суспільство, рівних прав і можливостей, поваги їхнього людського достоїнства [1; 2]. Самою суттю аксіологічної особистісно орієнтованої гуманістичної концепції є визнання самоцінності особистості людини з обмеженими можливостями, включаючи людини-інваліда, і пріоритету інтересів особистості над інтересами суспільства.

Обмежені можливості й інвалідність у цьому випадку не розглядаються як істотний недолік людини, що створює проблеми для суспільства з вини самої людини. Тому в таких людей необхідно розрізняти стан і ті обмеження, які виникають у результаті того або іншого стану (наприклад, інвалідність, пов’язана з руховими порушеннями або поразками зору, слуху; психічна інвалідність і ін.). Якщо стан характеризує тільки саму людину, то на ступінь “обмежень” істотний вплив робить навколишнє середовище – конкретне матеріально-технічне оточення або інша ситуація, участь інших людей.

Причому ці обмеження більшою мірою обумовлені суспільством, а не тільки самим інвалідом. Найчастіше обмежені можливості в основному є результатом соціального, економічного, політичного й іншого утисків усередині суспільства. А в цьому випадку інвалідів і осіб з обмеженими можливостями скоріше необхідно розглядати не як аномальну або трагічну, а насамперед, як пригноблену групу. Саме тому зусилля суспільства повинні бути спрямовані на зміну не тільки людей з обмеженими можливостями й інвалідів, але й тих негативних матеріальних (неприспосованість житла, транспорту) і соціальних умов, які створюють проблеми для цих людей, на усунення негативних установок на ставлення до них, спрощених поглядів на них, рутинних правил, бридливої жалості. Необхідно допомогти їм

боротися з недугами й надати рівні права й можливості для повноцінної участі у всіх сферах життя й соціальної активності.

У сфері освіти аксіологічна особистісно орієнтована концепція спрямована на адекватну потребам і можливостям кожного індивідуума освіту й виховання не тільки й не стільки в умовах спеціальних (корекційних) освітніх установ, але й у звичайних школах, у тому числі в масових навчально-виховних установах різних типів і видів.

При організації рухової активності в рамках особистісно орієнтованої гуманістичної концепції чітко простежуються два підходи: “мінімально обмежуючого середовища” і “освітньої ініціативи”. Середовище може вважатися мінімально обмежуваним, на думку Т.І.Губаревої, якщо воно, з одного боку, адекватне індивідуальним можливостям людини й, з іншого – зберігає для неї максимально можливий ступінь волі [2]. В основі ідеї “освітньої ініціативи” лежить теза про те, що всі або більшість учнів, що мають обмежені можливості, можна помістити в середовище загальноосвітніх шкіл для занять у групах загальної фізичної підготовки.

Фізичні вправи, які є потужними засобами впливу на організм, розширюють діапазон можливостей рухової сфери, порушеної стійким дефектом. За допомогою фізичних вправ і спеціального тренування виправляються дефекти мови, діти із проблемами інтелекту освоюють складні гімнастичні програми, сліпі починають упевнено орієнтуватися в просторі, діти з важкими наслідками дитячого церебрального паралічу після занять плаванням уперше починають ходити й говорити, прикуті до інвалідної коляски опановують високою спортивною майстерністю в різних видах спорту. М'язова діяльність у процесі виконання фізичних вправ стимулює фізичні процеси, формуючи новий функціональний стан, що характеризується пристосуванням до дефекту, компенсацією порушених функцій, адаптацією функцій, зокрема сенсорних систем.

Накопичений власний практичний досвід переконливо показує, що фізичні вправи як організована форма руху мають глибоку біологічну й психофізіологічну основу і є природним стимулятором життєдіяльності осіб з обмеженими можливостями та інвалідів.

С.П.Євсєєв, Л.В.Шапкова і Т.В.Федорова зазначають, що як засіб й метод фізичної культури фізична вправа не має аналогів, рівноцінних за важливістю впливу на різні сторони реабілітації інвалідів і осіб з обмеженими функціональними можливостями [4]. Раціональна рухова активність дозволяє знайти самостійність, соціальну, побутову, психічну незалежність, удосконалюватися в професійній діяльності, відпочивати, розвивати фізичні здатності, досягати високих результатів у спорті.

Як зазначає Л.М.Щелкова, фізичні вправи для інваліда можна розглядати як стимулятор відповідних реакцій організму. Природно, у різних людей величина цих реакцій надзвичайно різноманітна й має незліченну кількість варіацій [7].

Це обумовлено цілим рядом причин: специфічністю нозологічних форм патології, станом залишкового здоров'я й збережених функцій організму інваліда; складністю взаємовідносин інваліда із природним середовищем, при цьому середовище може стати джерелом багатьох патогенних впливів; особливостями соціального життя, станом психіки й особистісних якостей, порушених хворобою. Всі ці причини носять об'єктивний характер і відображають особливості індивідуальної реактивності.

Отже, створення нового рівня організаційного забезпечення культурно-творчої, спортивної діяльності інвалідів вимагає створення стійких структур, які б забезпечили систематичність такого роду діяльності, її соціально-адаптивний і креативний характер: формування центрів художньо-творчої, спортивно-рекреативної діяльності зі структурою, яка відображає диференціацію груп інвалідів з основних характеристик; створення об'єднань, що припускають спільну фізкультурно-оздоровчу діяльність батьків і дітей, а також навчання батьків навичкам самостійної роботи такого роду з дітьми; проведення систематичних спортивних змагань з різних видів адаптивного спорту із значним розширенням їхнього спектру; розвиток стійких комплексних форм змагальної, художньо-творчої й розважальної діяльності інвалідів (фестивалі, огляди, форуми), що дозволяють

виявити й зіставити різні творчі можливості індивідів, їхні навички й уміння; створення консультаційно-адаптаційних центрів з розвитку фізичних якостей, творчих здібностей інвалідів як засобів їхньої реабілітації й самореалізації з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і запитів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Астапов В.М., Лебедев О.И., Шапиро Б.Ю. Физкультурно-спортивные сооружения для инвалидов: Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2002. – 192 с.
2. Губарева Т.И. Спорт лиц с ограниченными возможностями в системе гуманистически ориентированной социальной политики. – М.: ФОН, 2000. – 192 с.
3. Евсеев С.П. Адаптивная физическая культура (цель, содержание, место в системе знаний о человеке) // Теор. и практ. физич. культ. – 1998. – № 1. – С. 2 – 7.
4. Евсеев С.П., Шапкова Л.В. Адаптивная физическая культура: Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2000. – 240 с.
5. Орлов А.Б. Психология личности и сущность человека: Парадигма, проекция, практика: Учеб. пособие для студентов психолог, факультетов вузов. – М.: Изд. центр “Академик”, 2002. – 272 с.
6. Цвок И.В. Организационно-педагогические и правовые условия спортивной деятельности в адаптивной физической культуре: Автореф. дис. ... канд.пед.наук / Санкт-Петербургская государственная академия физической культуры им. П.Ф. Лесгафта. – Санкт-Петербург, 2003. – 24 с.
7. Чесноков Н.Н. Ценности в области физической культуры и спорта как предмет социологического анализа // III Всесоюзная конференция по социологическим проблемам физической культуры и спорта. – М.: Медицина, 1977. – 236 с.

УДК 378.035

М.П. Пантюк

ЗАВДАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті розглядається практика та завдання соціального виховання у рамках підготовки до нього майбутнього вчителя. Вивчено, проаналізовано та обґрунтовано головні напрями соціального виховання; вимоги до вчителя; формування колективних навичок у процесі соціального виховання.

The article is devoted to practical experience and tasks of social education within the framework of preparation to it a future teacher. The main trends of social education; formation of collective skills in the process of social education; requirements to a teacher are studied and analysed in the article.

Проблема реалізації виховних завдань з урахуванням суспільно-політичних чинників завжди займала пріоритетні позиції у педагогічній науці. Соціальне замовлення за будь-яких обставин диктує цілі, принципи, завдання виховання, формує педагогічний інструментарій, визначає особливості підготовки учителя. Сучасні науковці (І. Бех, О. Вишневський, С. Карпенчук, О. Сухомлинська, Т. Сущенко, С. Сисоєва та ін.) активно працюють у цій царині, однак зауважимо, що урахування раціонального історичного досвіду може позитивно прислужитися у вирішенні цих важливих завдань [1; 3; 7; 10; 11].

Метою нашої статті є з'ясування сутності, завдань, механізмів та методичних аспектів підготовки майбутнього учителя до реалізації завдань соціального виховання в історичній ретроспективі.

Критичний аналіз історії становлення системи підготовки вчителя до виховної роботи вимагає з'ясування головних фундаментальних питань, які стосуються цієї проблеми.